

ВИЯВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ (ТНК)

Матросова І.Ю.

Інститут післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті розглянуто сучасне становище ТНК на міжнародній арені, виявлено основні нормативно-правові акти та тенденції міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК та основні проблеми взаємодії національних законодавств з правовими основами універсального значення.

Ключові слова: транснаціональні компанії (ТНК), правовий статус ТНК, міжнародно-правове регулювання, світова економіка, міжнародні відносини.

Вступ. Інтенсивна глобалізація світової економіки і міжнародних відносин, рушійною силою якої виступають ТНК, надає особливої актуальності дослідженню сучасного стану правового регулювання їх діяльності в рамках системи міжнародного приватного права та національних систем права. Ефективність правового регулювання діяльності ТНК на національному рівні позначається не лише на економічному розвитку окремих держав, але й виступає важливим чинником економічного прогресу у всьому світі.

Феномен ТНК поставив перед державами складне завдання правового регулювання відносин за участю іноземних компаній, які діють на їх території через використання організаційно-правових форм вітчизняних юридичних осіб. Поки створення уніфікованого правового регулювання діяльності ТНК на міжнародному та регіональному рівнях перебуває у процесі становлення, держави розробляють власний масив спеціальних правових норм прямої дії, що регламентують порядок допуску та здійснення підприємницької діяльності іноземних компаній на їх території.

Актуальність теми визначається тим, що з кожним роком іноземний капітал відіграє все більш значну роль в економіках різних країн світу, тож необхідно виявити чи є достатньо ефективною комплексна система з регламентації діяльності ТНК на території окремих країн та світу в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема знайшла відображення у працях таких вітчизняних економістів: Л. Бакаєва, О. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Губського, Л. Кістерського, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, С. Мочерного, В. Новицького, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, О. Рогача, В. Рокочої, М. Рубцової, А. Філіпенка, О. Шниркова, С. Якубовського, також проблематика розглядається в дослідженнях зарубіжних авторів, зокрема в працях Р. Вернона, Дж. Даннінга, Р. Кемпбелла, Ф. Моділіані, Г. Перлмуттера, М. Портера, В. Ростоу, Дж. Стіглиця, А. Тобіна, П. Фішера, Р. Хамермеша та інших.

Мета даної статті полягає у розкритті особливостей правової регламентації діяльності ТНК на виявленні суперечностей між національною та міжнародно-правовою основою їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні транснаціональні корпорації (ТНК) визначають великий вплив на міжнародні економічні відносини і світову економіку в цілому. ТНК домінують у

провідних галузях економіки, контролюють значну частину науково-технічного потенціалу, впливають на перерозподіл структуру світового господарства і на формування економічної політики своєї та інших країн, застосовуючи при цьому різні методи конкурентної боротьби [1]. ТНК виступають провідними агентами фінансової глобалізації, опосередковуючи потужні фінансові розрахунки як з власними дочірніми компаніями і філіями, так і з місцевими національними підприємствами, а також створюють єдину систему інтегрованого виробництва, що перетворюється в ядро світової господарської системи. ТНК з їхньою інвестиційною мобільністю, широкою системою зв'язків, у тому числі і з урядами країн, в яких вони діють, володіють економічною єдністю при юридичній множинності. Правовою основою для цих груп компаній є закони різних держав, ТНК є самостійними юридичними особами, які здійснюють діяльність на території різних держав, але знаходяться у взаємозалежних відносинах, при яких одна з них (головна корпорація) займає домінуюче становище і здійснює контроль над усіма іншими, з цього випливає, що ТНК – не юридичне, й не просто економічне, а навіть **політичне поняття** [2].

Тож вивчаючи питання розвитку ТНК можна виявити певні особливості: по-перше, у правовому аспекті – формально це підприємство, що підпадає, як і його відповідні підконтрольні центру закордонні відділення, під національну юрисдикцію відповідних країн. Фактично ж ТНК – мультинаціональне, транскордонне підприємство. По-друге, іншою особливістю є те, що закордонні відділення ТНК, його філії, дочірні товариства, перебуваючи під юрисдикцією приймаючої держави, зареєстровані в ньому і формально є підприємствами даної приймаючої держави, фактично для нього – іноземної. По-третє, особливістю ТНК є і те, що в багатьох випадках, зазвичай через головне, материнське підприємство, ТНК веде ділові операції безпосередньо з приймаючими державами як із діловими партнерами [3, с. 120].

С. Щеглов у свою чергу порівнює ТНК з міфологічною багатоголовою гідрою: одна голова – представляє собою «материнський» мозковий центр; інша голова – весь єдиний багатонаціональний комплекс ТНК і, нарешті, безліч національно різних пофарбованих голів. Ця «багатоголовість», як і в міфах, забезпечує ТНК особливу живучість: втрата однієї чи декількох «голів» не означає загибелі всієї «гідри» [4, с. 14].

З описаних вище особливостей випливає цікава практична закономірність, що полягає у тому, що на відміну від національних компаній і корпорацій, тобто тих, чий економічний інтерес обмежується внутрішнім законодавством, ТНК стають де-факто провідними партнерами тієї держави, членами якої її власники себе вважають, таким чином: якщо ТНК діє в державі з міцною економікою, то вона використовує ТНК для досягнення своїх політичних і економічних цілей, а якщо економіка хитка, нестабільна – то вона інтегрується із ТНК настільки сильно, що можливий розвиток подій, при якому «невидимі» власники ТНК так же «невидимо» керують внутрішньою і зовнішньою політикою держав, лобіюючи при цьому власні інтереси у формуванні законодавчих актів як внутрішніх, так і зовнішніх відносин.

На сучасному етапі розвитку світової економіки транснаціональні корпорації стали однією з головних рушійних сил глобалізації. На початок 2012 р. було зафіксовано 85 тис. од. транснаціональних компаній та їхніх філій, які контролювали більше 85% світового експорту і 90% прямих іноземних інвестицій. На них припадає понад 50% світового виробництва, більше 75% світової торгівлі та міжнародної міграції капіталу, більше 80% міжнародного обміну технологіями, патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау, майже 90% прямих зарубіжних інвестицій [5].

Зважаючи на масштабність діяльності ТНК, здавалось б вона повинна мати таку ж специфічну та вмотивовану правову основу. Проте через відносну новизну даного виду господарювання (активно розвиватись ТНК почали після другої світової війни), їх діяльність не має достатньої законодавчої бази. Пов'язано це також із тим, що розробити однакові принципи поведінки корпорацій в різних країнах дуже важко, адже процес знаходження «спільного знаменника» у цьому випадку є тривалим і нелегким внаслідок відмінностей законодавчих норм кожної країни.

Аналізуючи публіцистичні матеріали зрозуміло, що теоретико-практичне міжнародно-правове регулювання діяльності ТНК як на регіональному, так і на універсальному рівнях сьогодні ще далеко від бажаного, та все ж хотілось би навести та коротко прокоментувати певні з них:

- Проект Кодексу поведінки ТНК;
- Кодекс іноземних інвестицій, прийнятий 1970 р. латиноамериканськими державами, – країнами – учасниками Андського пакту: Болівією, Колумбією, Перу, Чилі (до 1976) і Еквадором;
- Хартія економічних прав та обов'язків держав, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., норми якої спрямовані на захист економічних прав країн, що розвиваються (були створені міжурядові комісії ООН з транснаціональних корпорацій і центрів з ТНК). Вона як багатостороння угода була спрямована на захист закордонних інвестицій корпорацій, а також на здійснення контролю за діяльністю ТНК з боку урядів приймаючих країн. Але уряди США, Великобританії та деяких інших країн, що підписали цей документ, відмовилися його ратифікувати.
- Регіональна декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства від 21 червня 1976 р.; і як додаток – керівні принципи для багатонаціональних підприємств (норми

цього документа не мають імперативного характеру, їх виконання є добровільною справою);

– «Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій» (схвалені у 1980 р. Генеральною Асамблеєю ООН) [7].

Щодо регіонального рівня, то важливу роль у регулюванні міжнародних правових відносин за участі ТНК відіграють країни Андської групи і їх субрегіональне торговельно-економічне об'єднання, створене в межах Латиноамериканської асоціації інтеграції. Андський пакт укладено у 1969 р. Болівією, Колумбією, Перу, Чилі (до 1976 р.) і Еквадором. Члени Андської групи виступають за розвиток торговельно-економічного співробітництва, проти засилля іноземного капіталу в країнах регіону [7].

Особливу і більш пильну увагу хотілось би приділити першим двом із вказаних джерел. Отже розпочнемо із важливих кроків у напрямку створення юридичного підґрунтя для функціонування ТНК на міжнародному рівні – розроблення членами ООН Кодексу поведінки ТНК в рамках ООН. Вони були продиктовані вимогою нових незалежних держав та країн, що розвиваються, які разом сформували «Групу 77», заснувати Новий міжнародний економічний порядок. В рамках цього процесу «проблема нерегульованості ТНК» посіла одне з головних місць, наслідком чого стало прийняття у 1972 році Економічною та Соціальною Радою ООН рішення про створення Комісії та інформаційно-дослідницького Центру з транснаціональних корпорацій. Головним завданням Комісії стала розробка **Кодексу поведінки ТНК**, яка розпочалася на її першій сесії у березні 1975 року [6]. На своїх другій сесії Комісія вирішила заснувати Міжурядову робочу групу, яка мала за мету підготувати проект Кодексу на основі пропозицій та міркувань, наданих їх державами [6]. З самого початку було зрозуміло, що як характер, так й зміст Кодексу викличе чималі розбіжності, проте у його проекті містились сформульовані принципи діяльності ТНК, які мали прогресивний характер. До них, зокрема, належали такі:

- повага суверенітету країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;
- підпорядкування законам цих країн;
- урахування економічних цілей і завдань політики, що проводиться в цих країнах;
- повага до соціально-культурних цілей, цінностей і традицій країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;
- неутручання у внутрішні справи;
- відмова вести діяльність політичного характеру;
- утримання від практики корупції;
- дотримання законів і постанов, що стосуються обмеженої ділової практики, утримання від її застосування;
- дотримання положень, що стосуються передавання технологій та охорони навколишнього середовища.

Міжурядова робоча група почала працювати над проектом тексту Кодексу у січні 1977 року. Перше й ключове непорозуміння виникло через питання, чи має Кодекс бути рекомендаційним, як бажали держави з «Групи 77», або він також має поширюватися на режим ТНК у приймаючій

країні, чому віддавали перевагу основні країни-експортери капіталу. Перемогли останні. Тому Економічна та Соціальна Рада ООН своєю Резолюцією 1980/60 від 24 липня 1980 року підтвердила у параграфі 6, що Кодекс має включати положення, які стосуються режиму ТНК, юрисдикції приймаючої країни та інших пов'язаннях з цим питань [10]. Врешті було запропоновано подати проект Кодексу у двох основних частинах, перша з яких стосувалася діяльності ТНК, а друга – режиму ТНК.

У 1982 році Міжурядова робоча група представила на розгляд Комісії з транснаціональних корпорацій звіт, до якого було додано проект Кодексу поведінки ТНК. Задля його прийняття Економічна та Соціальна Рада ООН Резолюцією від 27 жовтня 1982 року наказала провести позачергову сесію Комісії з транснаціональних корпорацій, яка має бути відкритою для участі усіх держав [10].

Починаючи з 1983 року в рамках позачергової сесії проводилися численні зустрічі та неофіційні консультації, які призвели до декількох переглядів проекту Кодексу. Кульмінацією цього процесу став текст від 31 травня 1990 року, пред'явлений Комісією на розгляд Економічній та Соціальній Раді ООН. Це була остання версія проекту Кодексу поведінки ТНК. Не зважаючи на численні спроби редакції, через глибоко укорінені розбіжності між розвинутими країнами-експортерами капіталу та країнами-імпортерами капіталу з «групи 77» щодо таких фундаментальних питань, як зміст, правовий статус та співвідношення Кодексу з міжнародним правом, протягом багатьох років переговори щодо його проекту неминуче заходили у глухий кут. Врешті-решт, у липні 1992 року вони були остаточно припинені [10].

Найбільш суперечливим із вказаних документів у контексті корелювання міжнародно-правових актів із національним законодавством є діючий Кодекс іноземних інвестицій, 1970 р. Його прийняття вплинуло на еволюцію взаємовідносин між ТНК і приймаючими країнами, засвідчивши, передусім, можливість прийняття багатостороннього документа з цього питання.

Цим кодексом 1970 р. був запропонований обмежувальний режим в регулюванні іноземних інвестицій у регіоні, який передбачав:

- класифікацію філій МК залежно від їхньої частки закордонної власності;
- обмеження на створення нових підрозділів, репатріацію капіталів, реінвестицію прибутку філій та використання іноземних кредитів;
- контроль за передачею технології від материнських корпорацій підрозділам.

Чилі стала першою країною, яка вийшла з цієї угоди. Інші учасники домовилися призупинити на своїй території дію Андійського кодексу. Водночас прагнення країн Андійської групи до укладення міжнародної угоди, яка б регулювала діяльність ТНК, після першої невдалої спроби не ослабло. У 1986 і 1991 роках були ухвалені Резолюції 220 і 291, які істотно лібералізували Кодекс 1970 року. У них, зокрема, зазначено: «Закордонні інвестори повинні мати такі ж права і зобов'язання, як і національні, за винятком випадків, передбачених законодавствами країн-учасниць» [7].

Звертаючи ще раз увагу на зміст Кодексу іноземних інвестицій, 1970 р. у якому йдеться про транснаціональний характер інвестиційних угод, вказано, що йдеться про стабілізаційні гарантії, які у свою чергу містять посилання на **транснаціональне право** («lex mercatoria»). У загальному вигляді його можна представити як сукупність різних за походженням та змістом правових норм, які використовують учасники міжнародного торгового обороту для задоволення потреб міжнародної торгівлі. Щодо цього існує три основні концепції стосовно матеріального змісту транснаціонального права. Перша представляє його як автономний правопорядок. Друга характеризує транснаціональне право як сукупність норм, які можуть функціонувати як альтернатива національному законодавству. Нарешті, третя концепція зображає транснаціональне право як конгломерат норм, принципів та інститутів, які склалися в міжнародній торгівлі й можуть бути доповненими до застосовного національного права [11].

При цьому розглядати ТНК як повноцінних суб'єктів можливо лише за умови об'єднання їх у єдину систему, або об'єднання компаній. У будь-якому випадку зрозуміло, як окремі компанії, так і їх об'єднання є суб'єктами національного, а не міжнародного права. При цьому використовуються два підходи: вони є суб'єктами права чи держави, в якій вони зареєстровані; чи держави, на території якої вони знаходяться (місцезнаходження адміністративного центру чи місце основної господарської діяльності). Звідси випливає, що діяльність ТНК регулюється національним правом держави [13, с. 150].

У той час як деякі автори відмічають певні переваги транснаціонального права, інші взагалі заперечують його існування. Супротивники існування транснаціонального права вважають, що воно або взагалі не існує, або має занадто розпливчатий та невизначений зміст. Перша думка ґрунтується на тому, що всі юридичні норми повинні виходити з державного суверенітету або ним визнаватися. Звичайно, транснаціональне право не відповідає цій вимозі. Тому вважається, що угода, яка ним регулюється, знаходиться у своєрідному правовому вакуумі. Прибічники другої думки вважають, що транснаціональне право не являє собою упорядкованої та погодженої сукупності правових норм, зміст яких може бути чітко визначений [13, с. 151].

У свою чергу авторитетний фахівець у галузі міжнародного приватного права Г.К. Дмитрієва виділяє 3 рівня правового регулювання діяльності ТНК: внутрішнє законодавство, двосторонні і багатосторонні угоди [12, с. 83].

Представляється, що для більш ефективного правового регулювання ТНК найбільш перспективним є міжнародно-правова уніфікація норм, що регулюють створення і діяльність ТНК. Це означає, що уніфіковані норми, включені у відповідні універсальні міжнародні договори, імплементуються у національні правові системи країн-учасниць. Належнеправове регулювання ТНК може бути здійснене тільки на основі взаємної ув'язки і узгодження національних і міжнародних правопорядків на внутрішньодержавному, регіональному та універсальному рівнях. Основою для цього на універсальному рівні є не

визнання ТНК суб'єктами міжнародного права і надання їх договорами з державами міжнародно-правового характеру, вважають деякі фахівці, а той факт, що вони не втрачають приналежність до держави. Незважаючи на глобальну діяльність ТНК, центр прийняття рішення залишається національним. Стало бути, діяльність ТНК повинна регулюватися через державу. Що стосується міжнародного права, то воно покликане виробляти норми, які зобов'язували б держави регулювати діяльність ТНК [14, с 74-75].

Висновки. ТНК на сьогодні є потужними гравцями міжнародних економічних відносин. Проаналізувавши викладений матеріал та деякі з

нормативно-правових актів, видно, що необхідна міцна законодавча база для поліпшення існуючої ситуації – на сьогодні не прийнято універсальних правил та норм імперативного характеру щодо регулювання діяльності ТНК; існуючі міжнародні нормативні акти носять декларативний характер, оскільки очевидно є нестача механізмів для їх реалізації. Тому перед світовою економікою загальною та для поліпшення якості міжнародних відносин у частині, що стосується діяльності ТНК, на сьогодні є завдання – створення ефективної бази системи заходів правового регулювання як на державному так і на міжнародному рівнях їх практичної діяльності.

Список літератури:

1. Баран Н. // Міжнародно-правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) // ЮСТІНІАН – юридичний журнал // № 3 – 2008.2.
2. Бекяшева К. А. Международное публичное право. – М.: Учебник. – Издательство «Проспект», 1999.
3. Кравчук Г. В., Гаврилко О. С. ТНК і національні держави: роль і місце в сучасній міжнародній системі – Наук. стаття – <http://www.nbuv.gov.ua/>
4. Транснаціональні корпорації в міжнародному праві // Київський студентський журнал міжнародного права. – 2007. – № 7.
5. Кравчук Г. В., Гаврилко О. С. ТНК і національні держави: роль і місце в сучасній міжнародній системі – Наук. стаття – <http://www.nbuv.gov.ua/>
6. Гайворонський В. М., Жушман В. П. – Міжнародне приватне право // Навч. посібник // Київ. Юрінком Інтер, 2007.
7. Духницький Б. В. Законодавче регулювання діяльності міжнародних компаній // Наук. стаття – 2012 – <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Опришко В. Міжнародне економічне право: Підручник – К.: КНЕУ, 2006. – 496 с.
9. Щеглов С. С. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій // «Юрист». 2007. – № 12.
10. Тихонова Е. Ю. Правовое регулирование статуса транснациональных корпораций // Наук. стаття – 2011 – <http://www.kapital-rus.ru>
11. Кузьменко А. Транснаціональні корпорації як суб'єкти розвідувальної діяльності // Юридичний журнал. – 2007. – № 2.
12. Міжнародне приватне право: Навч. посіб. / За ред. Г. К. Дмитрієвої. – М., 2008.
13. Магнус У., Винклер Ф. М. Международное частное право и сравнительное правоведение. – М.: Международные отношения, 2001.
14. Осмінін Б. І. Міжнародно-правова регламентація діяльності транснаціональних корпорацій // Звістки вузів. Правознавство. 1982. – № 4.

Матросова И.Ю.

Институт последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЫЯВЛЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация

В данной статье рассмотрено современное положение ТНК на международной арене, определены основные нормативно-правовые акты и тенденции международно-правового регулирования деятельности ТНК, а также основные проблемы взаимодействия национальных законодательств с правовыми основами универсального уровня.

Ключевые слова: транснациональные корпорации (ТНК), правовой статус, международно-правовое регулирование, мировая экономика, международные отношения.

Matrosova I.Ju.

Institute of Postgraduate & Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kiev

THE SPECIAL FEATURES OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF MULTINATIONAL COMPANY

Summary

In this article are considered the current situation of Multinational company (MNC) on the international area, identified the major law acts for it in the international regulation, also there are discovered the main problems of the interaction between national laws and legal bases for it on the universal level.

Keywords: Multinational corporation (MNC), legal/law status, international legal regulation, world economy, international relationships.